

Araştırma Makalesi / Research Article

BİLARDO TOPUNUN YAPISININ SÖKÜMÜ: DIŞ POLİTİKA ANALİZİ

İmran DEMİR*

THE DECONSTRUCTION OF THE BILLIARD BALL: FOREIGN POLICY ANALYSIS

Öz

Bu çalışma, temel amacı devletlerin dış politika yönelimlerini sistematik temeller üzerine oturtmak için genellenebilir orta ölçekte açıklamalar geliştirmek olan dış politika analizine teorik ve kavramsal bir perspektiften yaklaşmaktadır. Çalışmada, öncelikle birey-yapı ilişkisi bağlamında Dış Politika Analizinin Uluslararası İlişkiler alanından nedenli ayrıştığı gösterilmekte ve dış politika analizinin ağırlıklı olarak karar alıcılara ve süreçlere odaklandığı vurgulanmaktadır. Rasyonel seçim kuramının ve psikolojik yaklaşımların öne çıktığı, karar alıcılar üzerinden dış politika yönelimlerini açıklama yoluna giden yaklaşımların tartışmasını süreç bazlı yaklaşımların değerlendirilmesi takip etmektedir. Dış politika yapımına etkide bulunan kurumsal süreçler ve ağırlıklı olarak kamuoyu, medya ve çıkar gruplarından oluşan iç politik süreçler üzerinden geliştirilen yaklaşımlar ele alınmaktadır. Çalışma son olarak kültürel ve duygusal boyutunu on plana çıkaran yaklaşımlara değinmektedir.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika Analizi, Liderler, Süreçler.

Abstract

This study approaches foreign policy analysis, which is primarily concerned with developing systematic foundations for foreign policy tendencies of states through generalizable mid-size explanations, from a theoretical and conceptual perspective. The study, in the first place, through a discussion of agent-structure debate, attempts at distinguishing foreign policy analysis from international relations and emphasizes the fact that foreign policy analysis is primarily an actor and process-oriented approach. An analysis of individual level explanations marked by rational choice and psychological approaches is followed by a discussion devoted to process oriented approaches. Studies that focus on the impact of institutional and domestic political processes with an emphasis on public

---

* Dr. Öğr. Üyesi, Marmara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler, e-posta: imrandemir@yahoo.com, <https://orcid.org/0000-0003-1646-0311>.

opinion, media and interest groups are examined. The last part of the study deals with cultural and emotional dimensions of foreign policy analysis.

Keywords: Foreign Policy Analysis, Leaders, Processes.

1. Giriş

Türkiye’deki yaygın kanaat dış politika analizini ve dış politikayı iki ülke arasındaki ilişkilere indirger. Bu türden çalışmalar teoriden yoksun, genellenebilir olmaktan uzak ve kehanete oldukça açıktır. Buna karşın Uluslararası İlişkilerin bir alt dalı olan dış politika analizini Uluslararası İlişkilerle eşdeğer tutmak da son derece yanlış olacaktır. Aslına bakılırsa dış politika analizi Uluslararası İlişkiler alanındaki hâkim, bireyi yok sayan ve iç politik süreçleri göz ardı eden, oldukça soyut, yapısalcı ve toptan açıklayıcı yaklaşımlara bir tepki olarak ortaya çıkmış olup daha çok dış politika aktörlerini ve içinde buldukları koşul ve süreçlerin dış politika çıktılarını üzerinde yaptığı etkiyi sistematik ve genelleştirilebilir orta ölçekte teorilerin geliştirilmesini amaçlar.

Bu çalışma dış politika analizi üzerine genel bir değerlendirme niteliğindedir. Amaç dış politika yapımı ve çıktıları üzerinde yapılan tartışmaları ve geliştirilen teorik yaklaşımları baz alarak alanın kavramsal çerçevesini belirlemektir. Dış politika analizinin tüm süreç ve çıktıların merkezine bireyi oturttuğunun vurgulandığı ilk bölümde birey-yapı ilişkisi üzerinden alanın çerçevesi çizilmektedir. Birey merkezli yaklaşımlar incelenirken rasyonel seçim kuramı ve psikolojik yaklaşımlar ele alınmakta ve bu iki yaklaşım arasındaki bakış farklılığını gösteren çeşitli yaklaşımlara yer verilmektedir.

Üçüncü bölüm dış politikanın kurumsal mekanizmalarına eğilmekte ve organizasyonel işleyiş, bürokratik politik süreç ve küçük grup mekanizmalarının dış politika yapımındaki etkisine bakmaktadır. Bir sonraki bölüm dış politika çıktılarına etkide bulunan iç politik süreçleri irdelemektedir. Bu bağlamda rejim farklılıklarının ülkelerin dış politikalarında meydana getirdiği farklılaşma üzerine yapılan tartışmalara yer verilmekte ve devletlerin iç politik süreçleri ve dış politika çatışmaları arasındaki ilişkiyi inceleyen yaklaşımlara bakılmaktadır. İç politik süreçler bağlamında dış politika yapımı kamuoyu, medya ve çıkar grupları perspektifinden değerlendirilmektedir. Son bölümde kültür ve duyguların ve buna bağlı olarak kolektif kimliğin dış politika eğilimleri üzerine yaptığı etkileri ele alan çalışmalara değinilmektedir.

2. Birey-Yapı İlişkisi ve Dış Politika Analizinin Temel Parametreleri

Dış politika analizinin çerçevesi çizilmeden önce uluslararası ilişkiler ve dış politika üzerine yapılan çalışmaların ne denli birbiriyle ayrılmaya gittiğinin anlaşılması için birey-yapı ilişkisinden bahsetmek gerekecektir.

Yapısalcı yaklaşımlar devletlerin tercih ve davranışlarının sistem düzeyi üzerinden anlaşılması gerektiğini ileri sürerler. Bu bakış, yapıyı meydana getiren bireylerin veya parçaların farklılıklarını göz önünde bulundurmaksızın tüm davranışların yapı tarafından belirlenip koşullandığı iddiasındadır (Waltz, 1979). Buna göre yapı, olanak ve sınırlamalar yaratarak bazı davranışları ödüllendirirken bazı davranışları cezalandırır. Bu çerçeveden bakıldığında bireylerin sergilediği tüm davranışlar yapının özelliklerini yansıtır.

Buna karşın birey merkezli yaklaşımlar, yapının, yapıyı meydana getiren bireylerin veya parçaların özelliklerinden bağımsız düşünülemediği için bireylerin özelliklileri ve tercihleri üzerine odaklanır ve çıktılarını karar alma yetkisine sahip bireylerin tercih ve seçimlerine bağlar (Wendt, 1987: 337). Birey otonomdur ve sergilediği davranışlar tercihlerinin bir yansımasıdır (Carlsneas, 2013: 116).

Dış politika analizi bu bağlamda birey-yapı ikilemine çözüm bulma arayışının bir sonucudur. Yapının yarattığı olanak ve kısıtlamalar göz ardı edilmeden, daha çok mikro süreçlere odaklanır ve bu süreçlerin devletlerin dış politik yönelimleri ve çıktılarında nedenli benzeşmeye ve farklılaşmaya sebebiyet verdiğini izah etmeye çalışır (Hudson, 2014: 9; Carlsneas, 2013: 114).

Merkezinde bireyin olduğu disiplinin, sorulan sorulara, aranan cevaplara ve geliştirilen yaklaşımlara yön veren çok önemli bir çıkış noktası bulunmaktadır. Devletler karar alamazlar ve karar alamayan bir varlığın tercihleri de olamaz. Devletler adına karar alan liderlerdir ve liderler içinde buldukları koşullardan bağımsız düşünülemez. Bu temel parametre aynı zamanda dış politika analizi bünyesinde yapılan çalışmaların kapsamını belirler.

Dış politika analizi öncelikle karar alıcıları ete kemiğe büründürerek kim olduklarını, bilişsel yapılarını, inanç ve değerlerinin neler olduğunu ve hatta kişiliklerini çözümleyerek bunların karar alıcıların tercih ve davranışlarına yaptığı etkiyi açıklamaya çalışır (Hudson, 2014: 12). Bu bakımdan rasyonel seçim merkezli yaklaşımlar disiplin içerisinde önemli bir yere sahip olmakla birlikte alanda yapılan birçok çalışma rasyonel

seçim kuramına alternatif olarak bireylerin tercihlerini etkileyen psikolojik ve bilişsel faktörlerin önemsenmesi gerektiğini vurgular.

Ancak liderleri dış politika yapımının merkezine oturtmak dış politika süreçlerini ve bu süreçlerin davranışlar üzerinde yarattığı etkilerin anlaşılmasını gerekli kılar (Hudson, 2014: 9). Bu bakımdan dış politika analizi, realizmin devleti bir bilardo topu gibi tasarladığı yapısını, karar alıcıların maruz kaldıkları etkileri ve bu etkilerin çıktılar üzerindeki izlerini anlamak için parçalarına ayırıştıran ve bir bakıma yapının sökümlü ile uğraşan bir disiplin olarak kurgulanabilir.

Süreç bazlı düşünülduğünde, disiplin içerisinde yapılan çalışmaları, dış politika yapımında yetki sahibi kurumların dış politika çıktılarına yaptığı etkiyi inceleyen kurumsal yaklaşımlar ve dış politikanın iç politik süreçlerden bağımsız düşünölemeyeceği anlayışından hareketle çıkar grupları, kamuoyu, medya ve rejim farklılıklarından kaynaklanan değişkenlerin yanı sıra kültürel dinamikler ve kolektif kimliğin dış politika yönelimlerine yaptığı etkiyi anlamaya çalışan iç politik yaklaşımlar olarak sınıflandırmak mümkündür.

3. Birey Merkezli Yaklaşımlar

3.1. Rasyonel Seçim Kuramı

Karar alıcılar üzerinden dış politikayı anlamaya çalışan yaklaşımlar, rasyonel seçim kuramı ve psikolojik yaklaşımlar olarak ayrıştıırılabilir. Karar alıcıların karar alırken fayda maliyet hesabı üzerinden çıkarlarını maksimize etme motivasyonu ile hareket ettiklerini iddia eden rasyonel seçim kuramı, beklenen fayda teorisi, oyun teorisi ve Bayesyan rasyonelite (öznel beklenen fayda teorisi/subjective expected utility theory) olarak sınıflandırılabilir.

Beklenen fayda teorisi ve oyun teorisi (game theory) karar alıcıların sahip oldukları bilgi ve araçlar veya olanaklar göz önünde bulundurulduğunda önlerinde bulunan seçenekler arasından en yüksek faydayı sağlayacak seçeneği tercih etmeleri gerektiğini savunur (Bueno de Mequita, 2018). Normatif bir anlayışa sahip olan bu yaklaşım rasyonel davranmanın bunu gerektirdiği; bireylerin tercihleri hakkında fikir sahibi olmak için psikolojik durumlarını, inançlarını (muhakemelerini etkileyen yargılar) veya seçim yaptıkları koşulları bilmenin gerekmediği, bireylerin yapmış olduğu tercihlerin, inanç ve istekleri hakkında bilgi sahibi olmak için yeterli bir gösterge olduğu görüşündedir.

Savaşın çıkışı, devamı ve nasıl son bulduğu, krizlerin tırmandırılması, caydırma, güç diplomasisi, silahlanma yarışı ve ekonomik pazarlıklar gibi

çok çeşitli alanlara uygulanan bu modeller aynı zamanda aktörlerin karar alırken sahip oldukları fiziksel kaynakları göz önünde bulundurarak hareket ettiği görüşündedir (Bueno de Mesquita, 2018).

Örnek vermek gerekirse savaşı bir pazarlık süreci olarak tanımlayan rasyonel seçim kuramları, neden olduğu tüm yıkıma rağmen savaşı rasyonel bir eylem olarak görür (Fearon, 1995: 383). Bu bağlamda, savaşı maliyetli bir kumar (costly lottery) olarak kurgulayan modeller, oyun teorisinin ultimatom oyununu baz alarak savaşı, anlaşmazlığa konu olan herhangi bir değer (toprak, ekonomik veya politik tavizler, v.s.) paylaşımı üzerinde uzlaşma sağlanamadığı durumlarda, tarafların fayda maliyet hesaplaması yaptıktan sonra anlaşmazlığa konu olan değer belli bir bedel karşılığında elde edilmesi süreci olarak tanımlar (Fearon, 1995: 381; Powell, 2004: 344). Bu modeller savaşı, taraflardan biri tamamen teslim oluncaya kadar süren ve savaş sonunda kazanan tarafın tüm ganimetleri topladığı bir olgu olarak formüle eder.

Öncülüğünü von Neuman ve Morgenstern (1944)'in yaptığı beklenen fayda yaklaşımı gerek mükemmel bilgiye sahip olmanın olanaksızlığı veya bilgi tam olsa bile insanların bilgiyi işleme kapasitelerindeki yetersizlikleri, gerekse de bilgi akışını sağlayan mekanizmaların işleyişinden kaynaklanabilecek noksanlıkları dikkatte almaz. Ancak bu türden kısıtlamalar, buna karar alıcılar da dahil olmak üzere, bireylerin sistematik bir şekilde seçimlerinde rasyonel seçim kuramının öngörülerinden sapmalar sergilemesine yol açmaktadır (Tversky, 1975: 163-173).

Bu türden kısıtlamaları göz önünde bulunduran Bayesyan rasyonalite modelleri, bilginin rasyonel davranma gerekliliğinden hareketle karar alıcıların karşı karşıya kaldıkları durumlar hakkında tam bilgiye sahip olmalarının mümkün olamayacağını ancak zamanla yeni bilgilere ulaşılmasıyla, kanaatlerini güncelleme imkânına sahip olduklarını ve bu şekilde tercihlerinde rasyonaliteyi elde edebileceklerini ön görür (Bueno de Mesquita vd., 1997: 16; Slantchev, 2003: 622).

Örneğin savaş ve çatışmayı pazarlığın başka araçlarla sürdürülmesi süreci olarak formüle eden savaşın maliyetli süreç (costly process) modelleri, Bayesyan rasyonalitenin, bilgi seviyesindeki farklılıkların tercihleri koşullandırdığı prensibinden hareketle savaşı tarafların birbirlerinin gücünü sınadığı ve bunun sonucunda kimin daha güçlü olduğuna karar verildiği ve elde edilen bu bilgiler doğrultusunda paylaşımın yapıldığı bir pazarlık süreci olarak formüle eder (Powell, 2004: 346; Shirkey, 2016: 246-247; Slantchev, 2003). Savaşın çıkışını asimetric bilgi veya var olan bilginin güvenilirlikten yoksun olmasına bağlayan bu modeller, savaşın bilgi eksikliğini gidererek anlaşmazlığın giderilmesine yardımcı olduğunu

savunur. Buna göre pazarlık sürecinde, birbirlerinin görece gücü hakkındaki anlaşmazlıktan dolayı paylaşımına konu olan anlaşmazlığı çözüme kavuşturamayan taraflar, savaş yoluyla birbirlerinin gücünü sınayarak pazarlığa devam eder ve savaşın ürettiği bilgi doğrultusunda paylaşımı sağlayarak uzlaşa sağlarlar.

Ancak bilginin mükemmel olup olmadığına bakılmaksızın Bayesyan rasyonaliteye dayalı modellerin karşılaştığı en önemli sorun, bilgi ve kanaat arasında bir korelasyon olduğu varsayımıdır (Smith ve Stam, 2004: 786). Bu modellere göre yeni bilgi, aktörlerde bu bilgiyi yansıtacak yargı değişikliği yaratır. Ancak aktörlerin, çoğu zaman yargılarını ve buna bağlı olarak davranışlarını Bayesyan rasyonalitenin öngördüğü gibi erişilen yeni bilgi ışığında güncellemediği sıkça rastlanan bir durumdur (Levy, 2013: 264). Çoğu zaman ürettiği yeni bilgiye bağlı yargı değişikliği yaratarak kısa sürmesi gereken savaşlar ne bu modellerin ne de tarafların öngörebildiği boyutlara ve süreye yayılmaktadır (Shirkey, 2016: 247).

Dolayısıyla bilginin varlığı liderlerin rasyonel davranacağı anlamına gelmediği gibi kişilerin kanaat ve yargılarını eldeki bilgiler çerçevesinde yenileyeceği anlamına gelmez. Bilginin neden aktörlerin kararlarında tek başına belirleyici unsur olmadığına anlaşılabilmesi için psikolojik ve bilişsel mekanizmaların karar alma süreçlerine yaptığı etkilere bakmak gerekir.

3.2. Psikolojik ve Bilişsel Yaklaşımlar

Gelecek belirsizliklerle doludur. Bu belirsizliklerin azaltılması ve sağlıklı kararlar alınması eldeki bilgiye bağlıdır. Ancak uluslararası ilişkiler gibi belirsizliğin hâkim olduğu bir alanda mükemmel bilgidен bahsetmek oldukça güçtür. Gizlilik ve yanılma esas olduğu gibi var olan bilgi ya kaynaktan ya da içeriğinden dolayı çelişkilidir (Vertzberger, 2008: 211-214). Bilginin mükemmel olduğu varsayılsa bile bilginin nasıl algılanıp yorumlandığı önemlidir (Jevis, 1976: 13; Lord vd., 1979: 2099; Vertzberger, 1990: 11). Bireyler, farklı yaşam süreçleri, deneyim, inanış ve değerlerindeki farklılıklardan dolayı, dış dünyayı anlama ve anlam kazandırma sürecinin vazgeçilmez unsuru olan farklı şemalara ve zihinsel haritalara sahiptir (Jervis 1976: 32-54; Vertzberger, 1990: 1-35). Bilgi aynı olsa bile bireylerin sahip olduğu şemaların farklılığından dolayı farklı yorumlanır.

Şema bireylerin neye ve hangi bilgiye önem atfedileceğini koşullandırdığı gibi nasıl anlamlandıracağına etkide bulunur (Hermann vd., 1997: 406). Şemalar aynı zamanda değişime oldukça kapalıdır. Bir kanaat oluştuktan sonra bunu değiştirmek oldukça güçtür (Vertzberger, 1990: 29; Tetlock, 1999: 340). Yeni bir bilginin varlığı, yargıların bu bilgi çerçevesinde

güncelleneceği anlamına gelmez. Genel itibari ile insanlar yeni bir bilgiyle veya durumla karşı karşıya kaldıkları zaman bunu hâlihazırda sahip oldukları kanaatler doğrultusunda değerlendirir (Lord vd., 1979: 2099). Bireyler de çoğu zaman inançları ve yargıları ile uyumlu olan bilgiye daha fazla değer atfederken çelişen bilgiyi yok sayma eğilimindedir. Söz konusu bilgi muğlaksa veya çelişkiliyse sahip olunan kanaatlere göre şekillendirilerek özümseir.

Psikolojik yaklaşımlar, tam da bu noktadan hareketle karar alıcıların rasyonel olması gerektiğini varsaymak veya onlara rasyonel olmak için nasıl davranmaları gerektiğini öğütlemek yerine karar alma süreci ve bu sürecin neden rasyonel secim kuramının öngördüğü rasyonaliteden sapma gösterdiğinin anlaşılması gerektiği üzerinde durur (Schomaker, 1982: 541-552; Tversky, 1975: 163). Öncelikle bireylerin rasyonel secim kuramının iddia ettiği gibi mükemmel bilginin var olduğu koşullar altında fayda maliyet hesaplaması yapmak yerine karar alırken sezgisel bazı kısa yollardan faydalandıkları düşünülür (Tversky ve Kahneman, 1974). Bu sezgisel kısa yolların kaynağı deneyimler, inançlar ve kanaatler olduğu için bireyleri yanıltmaya oldukça elverişlidir.

Örneğin analogik düşünme üzerine yapılan çalışmalar, liderlerin karar alırken ellerindeki somut bilgileri kullanmak ve/veya fayda maliyet hesaplaması yapmak yerine, karar gerektiren olayı veya durumu, geçmişte yaşanan benzer durum ve olaylarla karşılaştırarak farklı olayların benzerliklerinden yaptıkları çıkarıma göre hareket ettiklerini göstermektedir (Vertzberger, 1986: 226; Khong, 1992: 19-33). Analogik veya olay-bazlı muhakeme; karar alıcıların karar vermesini gerektiren olaylar karşısında olayı analiz etmek, anlamlandırmak ve bir yaklaşım geliştirmek için deneyimlerinden veya öğretilerindeki temsili ya da benzer olaylardan faydalanması ve bu olayları baz alarak karşı karşıya olunan duruma tepki vermesi olarak tanımlanabilir. Karar alıcılar için süreci basitleştirmesi ve anlamlandırmasına yardımcı olmasına karşın benzeyen ve benzetilen olaylar arasındaki benzerlikler, çoğunlukla yüzeysel ve yapay olduğu için bu türden karşılaştırmalar üzerinden alınan kararlar, karar alıcıları ciddi hatalar ve risklerle karşı karşıya bırakır.

Bununla birlikte, bilişsel yaklaşımlar arasında dış politikanın açıklanmasında kullanılan en yaygın yaklaşım ihtimal teorisi (prospect theory). Kahneman ve Tversky (1979) tarafından geliştirilen ihtimal teorisi, birçok araştırmacının rasyonel seçim kuramında görülen sapmalarla ilgili bulgularını sistematik bir çerçeveye oturtarak bireylerin risk alma eğilimlerini formüle eder. Kahneman ve Tversky, konu hakkında yaptıkları sayısız çalışmada bireylerin tercihlerinin duruma göre farklılık gösterdiğini gözlemlemiştir. Bu farklılaşma, bireylerin tercih yaparken

içinde buldukları koşulları kayıp veya kazanç olarak kodlandırmaya yardımcı olan bir referans noktasını baz almasına bağlanır. İhtimal teorisi ayrıca bireylerin tercihlerini yaparken mutlak olan seçenekleri olası seçeneklere tercih ettiğini bunun da bireylerde tercihlerini statükodan yana kullanmalarına yol açtığını, insanın eskisi kendisine kıymetlidir ifadesine uygun düşecek şekilde sahip oldukları varlıklara (endowment) henüz elde edilmemiş varlıklara göre daha çok kıymet biçtiğini, kaybetmenin verdiği acının kazanmanın verdiği hazdan daha güçlü olduğunu (loss aversion) ve bir seçeneğin sunulmuş şekline (framing effect) göre tercihlerde de farklılaşma olduğunu göstermektedir.

Bireylerin sistematik olarak sergilediği tüm bu eğilimler dikkate alındığında, Kahneman ve Tversky (1979: 285), bireylerin kazanım içinde olduğu koşullar altında risk alma konusunda daha temkinli davrandıkları ancak kaybın söz konusu olduğu durumlarda ise risk alma konusunda daha istekli oldukları sonucuna ulaşmışlardır. McDermott (1998)'un, Amerikan dış politikasında yaşanan önemli krizler karşısında Amerikan başkanlarının sergilediği tutumu inceleyen çalışması ihtimal teorisinin dış politika analizine uyarlanan güzel örneklerinden bir tanesidir. Amerika Başkanları Jimmy Carter ve Dwight Eisenhower'ın farklı iki durum karşısındaki risk alma tercihlerini inceleyen McDermott, liderlerin karşı karşıya oldukları durumu kodlama şeklinin risk alma eğilimlerinde farklılaşma yarattığını göstermektedir. Buna göre, her iki liderin de kişilik özellikleri ve siyasi tercihlerine bakılmaksızın, kayıplar karşısında risk alma konusunda daha istekli davranırken, kazanım altındaki koşullarda risk almaktan kaçındıkları görülmektedir.

Yükleme yanılığısı ve buna bağlı gelişen aşırı güven, araştırmacıların, liderlerin dış politikadaki tercihlerinin ve kararlarının arkasındaki bilişsel etkenleri açıklamak için kullandığı diğer yaklaşımlar arasında gösterilebilir. Yüklem teorisi, bireylerin olayları neden sonuç ilişkisi çerçevesinde açıklarken ne türden yüklemelere başvurduklarıyla ilgilenir (Nisbett ve Borgida, 1975: 932). Buna göre bireyler, olumlu sonuçları veya başarıyı, sahip oldukları kişilik özelliklerine (dispositional) mal ederken, olumsuz sonuçları veya başarısızlıkları durumsal (situational) faktörlere yüklem eğilimi sergilemektedir.

Aşırı güven üzerinde yapılan çalışmalar, yüklem yanılığısının aktörlerin geliştirdiği açıklamaları şartlandırmakla sınırlı kalmayıp liderlerin risk alma eğilimleri (Johnson, 2004: 9; Libby ve Rennekamp, 2012: 199) ve başarısızlıklar karşısındaki tepkileri üzerinde de yadsınamaz bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir (Juliusson, 2006: 347). Aşırı güven yanılığısı bireylerin olumlu nitelermeleri yüklenmesinin doğal bir sonucu olarak meydana gelir. Konu üzerine yapılan çalışmalar, olumlu sonuçlara

bağlı gelişen başarı algısının bireylerin bilgi, beceri ve yeteneklerine duyduğu inancın pekişmesine yol açtığını bunun da bireylerde risk alma eğilimini artırdığını göstermektedir.

Davranışsal ve bilişsel yaklaşımlar, dış politika karar alma süreçlerini anlamak için kullanılan psikolojik yaklaşımların sadece bir kısmını oluşturur. Dış politikada yaşanan krizlere verilen tepkilerin kısıtlı zaman ve streten kaynaklı panik, öfke ve endişe gibi duygusal deneyimlerden etkilenmemesi neredeyse imkânsızdır (Hudson, 2014: 54). Ancak duyguların kararlar üzerine yaptığı etki sadece kriz durumlarıyla sınırlı değildir. Liderlerin davranış ve tercihlerine yön veren güç, başarı, kabul edilme ve takdir görme arzusu gibi motivasyonların ciddi duygusal alt yapısı olduğu ileri sürülmektedir (McDermott, 2004: 153-167).

Bununla birlikte, Dolan (2016: 576), liderlerin kötü gidişat karşısında savaşı sonlandırıp sonlandırmama kararını etkileyen temel faktörlerden bir tanesinin de duygular olduğunu ileri sürmektedir. Liderlerde endişe yaratan gelişmeler, savaşın sonlandırılmasında etkili olurken hayal kırıklığı yaratan gelişmeler savaşıma konusunda ısrarcı olmaya yol açmaktadır. Bu bakımdan Mercer (2013: 221), duyguları belirsizlikler karşısında durumun yorumlanıp idrak edilmesi ve ne türden tepkiler geliştirilmesi konusunda karar alıcılara yol gösteren bir kısa yol olarak tanımlar.

Duyguların karar alma sürecindeki rolünün yanı sıra liderlerin kişiliğine odaklanan ve kişilik özelliklerinin tercihler üzerinde yaptığı sistematik etkileri tespit etmeye çalışan yaklaşımlar da mevcuttur. Bu türden çalışmalar psikanalizden faydalanır (Barber, 1972; Gilbert, 2003).

Psikanalizin yanısıra daha bilişsel odaklı, bireylerin inanış, değer ve ideolojileri gibi faktörlerin tutum ve tercihleri üzerine yaptığı sistematik etkiyi tespit etmeye çalışan araştırmalar da yaygındır. Operasyonel kod analizi altında yapılan bu türden çalışmalar, daha çok karar alıcıların, dış dünyaya bakışlarının ve dış dünyayı algılama biçimlerinin, alınan kararlar üzerine yaptığı etkileri sistematik temeller üzerine oturtma gayreti içerisinde (Malici, 2017). Operasyonel kod çalışmaları liderlerin dış politika eğilimlerini bir dizi soru yardımı ile açıklığa kavuşturmaya çalışır. Politik hayatın doğası ve politik evrenin muhtevası, geleceğin kontrol altına alınıp alınamayacağı, rakiplere yüklenen anlam ve nitelermeler ve rakibin davranış ve tercihlerinde temel belirleyici unsurun ne olduğu, hedefe ulaşmak için en etkin yöntemlerin neler olduğu gibi sorular yardımıyla aktörlerin, operasyonel kodu tespit edilmeye çalışılır (Malici, 2017).

4. Dış Politika Süreci: Kurumlar ve İç Politik Süreçler

4.1. Kurumlar ve Çıktılar

Her ne kadar liderler ve aldıkları kararlar dış politika analizinin önemli bir sorunsalını oluşturuyor olsa bile dış politika analizi, liderler ve dış politika çıktıları kadar dış politika yapımını etkileyen süreçleri de önemser. Süreç bazlı yaklaşıldığında, yapılan çalışmalar kurumların ve iç politik süreçlerin dış politika üzerine yaptığı etkileri ön plana çıkarmaktadır. Liderler tek başlarına bilgiyi toplayıp bunu işleyemiyor ve verdikleri kararları tek başlarına hayata geçiremiyorlarsa mantıklı olan bu süreçlerin nasıl işlediğini ve bu süreçlerin dış politika yönelimi üzerine yaptığı etkiyi anlamaktır. Bu bağlamda, bürokratik politika modelleri ile organizasyonel süreç modellerinin, küçük grup karar alma mekanizmaları (danışma kurulları) üzerine yapılan çalışmalar dış politika analizinin önemli bir ayağını teşkil eder.

Organizasyonel işlem modelleri, dış politikayı bilgisayar gibi programlanmış, karşılaşılan sorunlara şablonlarla yanıt veren; yeni sorunlar karşısında ise çözüm bulma konusunda çaresiz ve yaratıcılıktan uzak mekanik ve hantal bürokratik birimlerin tornasından geçen bir süreç olarak tasvir eder (Hudson, 2014: 84-101; Vertzberger, 1984: 72). Bu kurumlar zamanla kendilerine verilen yetki ve misyon çerçevesinde neyi niçin ve nasıl yaptıklarına anlam veren bir kimlik kazanırlar. Bu türden kazanımlar organizasyonların yetki sahibi oldukları konularda uzmanlaşmasına yardımcı olmakla birlikte ciddi riskler taşır. Otonom hareket etme eğilimi ve özellikle benzer fonksiyonalar icra eden kurumlara karşı dışlayıcı yaklaşımların gelişmesi bu riskler arasında gösterilebilir.

Bu çekişmenin varlığından hareket eden bürokratik politika modelleri, dış politika yapımının, devletin çıkarlarını maksimize etme güdüsüyle ahenk içinde çalışan dış politikada yetki sahibi kurumların bir çıktısı olduğunu varsaymanın aldatıcı olacağı görüşündedir. Buna göre çıktılar ulusal çıkarları yansıtmak yerine, kendi bürokratik çıkarlarını ön planda tutan ve bu anlamda politik çekişme ve çatışma içerisinde olan bürokratik yapıların bir ürünüdür (Allison ve Zelikow, 1999: 257; Mintz ve DeRouen, 2010: 20). Bu etkilere bağlı olarak ortaya çıkan karar, fayda maliyet hesaplamasının bir sonucu olmaktan ziyade pastadan pay almak için yapılan mücadelenin sonucunda oluşan en küçük ortak payda niteliğindedir.

Diğer taraftan özellikle krizler esnasında dış politika yapımında etkin rol oynayan küçük gruplar üzerine yapılan çalışmalar, grup üyelerinin karar alma sürecinde edindiği grup kimliğinin çıktılar üzerinde yaptığı etkilere odaklanır (Mintz ve DeRouen, 2010: 31). Dış politika elitleri olarak

nitelenebilecek yetenekli ve tecrübeli bireylerden meydana gelmelerine karşın bu grupların ürettiği politikaların neden sıklıkla başarısız olduğu bu konudaki çalışmalara yön veren temel sorun olarak gösterilebilir.

Sosyal psikoloji üzerinden geliştirilen yaklaşımlar, bu sorunun cevabının grup dinamiklerinin meydana getirdiği grup psikolojisinde aranması gerektiği görüşündedir. Buna göre takım ruhunun ve ahenginin oldukça önemsendiği küçük gruplarda, grup üyeleri dışlanmamak için grupla ters düşmemeye gayret gösterir. Uyumlu görünme kaygısı kusurlu ve yanlış kararların sorgulanmasını engellemekte ve grup üyeleri arasında sahte bir anlayış birliğinin oluşmasına neden olmaktadır (Janis, 1982: 8). Bu bakımdan küçük grupların hayati öneme sahip durumlarda sağlıklı kararlar üretebilmesinin grubun farklı görüşlere ve yaklaşımlara sahip bireyleri barındırmasına bağlı olduğu ileri sürülür. Buna karşın Mintz ve Wayne (2016: 4) farklı yaklaşımlara sahip bireylerden meydana gelen grupların grup içi çatışma riski taşıdığını savunur.

Ancak Saunders (2017: 221) hem sahte anlayış birliğinin hem de grup içi çatışmanın önüne geçilebilmesinin liderlerin dış politikada deneyimli olup olmadığına bağlıdır. Dış politika deneyiminin liderlere, danışmanlarının kendi tercihleri ve beklentileri doğrultusunda hareket etmesine, onlardan gelen tavsiyeleri bilinçli bir şekilde değerlendirebilmesine ve farklı veya çelişkili tavsiyeleri göz önünde bulundurarak daha sağlıklı tercihler yapmasına yardımcı olacağı ve bu mekanizmaların ürettiği kararların daha az yanılı ve başarısızlık riski taşıyacağı savunulur.

4.2. İç Politik Süreçler: Rejim Yapısı, Kamuoyu, Medya ve Çıkar Grupları

Dış politika yapımının bir süreç olarak kurgulanması aynı zamanda karar alıcıların içinde bulunduğu toplumun etki ve koşullarını göz önünde bulundurmaya gerektirir. Rejim yapısı fark etmeksizin tüm liderler belli bir grubun desteğiyle iktidara gelir ve iktidarda kalabilmeleri kendilerini iktidara getiren kesimlerin çıkarlarına uygun faydalar üretmelerine bağlıdır (Bueno de Mesquita vd., 2003; Putnam, 1988). Bu durum liderlerin dış politikada attıkları adımların iç politik süreçlerden bağımsız olmadığı anlamına gelir. Bu bakımdan dış politika analizi karar alıcıları iki sahanın ortasına oturtur. Dış politikadan kaynaklı etkiler bu sahalardan bir tanesini oluştururken diğerini karar alıcıların kayıtsız kalamayacağı iç politik süreçler oluşturur (Putnam, 1988: 433). Öyle ki bazı araştırmacılar iç politik kaygıların dış politika gereklerinin önüne geçebildiğini savunur (Mintz, 2004: 7). Öyle veya böyle iç politik süreçlerin dış politika kararlarına yaptığı etki, rasyonel seçim kuramının ve buna bağlı olarak

realizmin, liderlerin dış politikada devletin çıkarlarını maksimize etme motivasyonu ile hareket ettiği varsayımını çıkmaza sokar.

4.2.1. Rejim Yapısı ve Dış Politikada Çatışma Eğilimleri:

İç politik süreçleri dış politikaya bağlayan en temel değişken rejim şeklidir. Her ne kadar realistler, uluslararası ilişkilerde çıkar motivasyonu ile hareket eden devletlerin, rejim farklılıklarının bir anlam ifade etmediği görüşünde olsalar bile konu üzerinde yapılan birçok çalışma bu savı sorgular niteliktedir. Liderlerin iktidara nasıl geldiği ve iktidara geldikten sonra dışarıda izledikleri politikalar o ülkenin rejim ve kurumsal yapısından bağımsız düşünülmeceği gibi ülkelerin iç politik süreçlerinin dış politika üzerinde yaptığı etki büyük ölçüde ülkelerin rejim yapısına bağlıdır. Başka bir deyişle bir ülkenin rejim yapısı, kamuoyu, medya, çıkar grupları gibi aktörlerin dış politikanın formüle edilmiş sürecine ne denli etkide bulunabileceğini koşullar.

Rejim farklılıklarının ülkelerin dış politikalarında yaptığı farklılaşmalar geniş bir literatüre sahip olmakla birlikte öne çıkan tartışmalardan bir tanesi ülkelerin rejim yapısının dış çatışma eğilimi ve olasılığına yaptığı etkidir. Bu da demokratik barış teorisini ön plana çıkarmaktadır (Doyle, 1986). Bu teorisinin en yalın hali demokratik ve otokratik rejimlerin dış politikadaki davranış farklılıklarını kurumsal yapılarındaki farklılıklara bağlar. Güçler ayrılığı mekanizması liderlerin güç ve yetkileri üzerinde sınırlayıcı bir etkiye sahipken, periyodik seçimler asıl yetkiyi elinde bulunduran vatandaşların vekili konumundaki liderleri yükümlü oldukları seçmene hesap vermek zorunda bırakır (Morgan ve Campbell, 1991: 188). Bu da demokratik ülke liderlerini, ülkelerini savaşa sokmadan önce olası bir savaşın maliyetini kanı ve malıyla ödeyecek seçmenlere hesap vermek zorunda olacakları için temkinli davranmaya sevk eder (Bueno de Mequita vd., 1992: 640).

Buna karşın, yapılan çalışmalar demokratik rejimlerin en az otokratik rejimler kadar savaşa yatkın olduğunu göstermektedir. Demokratik barış teorisinin ilişkisel (dyadic) versiyonu, uzlaşma kültürünün, demokrasiler arasında yaşanan sorunların çatışmaya dönüştürülmeden çözümünü sağlarken, bu kültürden yoksun otokratik rejimlerin birbirleri ve hatta demokratik rejimlerle çatışma yaşama olasılığının daha yüksek olduğunu iddia etmektedir (Dixon, 1994; Russett, 1993). Ancak bu teze şüpheyle bakan yaklaşımlar demokratik rejimler arasındaki çatışma yokluğunu batı ittifak sisteminin bir parçası olmaya, ortak çıkarların varlığına ve kapitalist ekonomik ilişkilerin yoğunluğuna bağlar (Hagan 2018).

4.2.2. Kamuoyu ve Medya

Bununla birlikte kamuoyu, medya ve elitlerin tutumu başta olmak üzere diğer içsel dinamiklerin dış politika ile ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar, rejim yapısı ve dış politika arasındaki ilişkinin, demokratik rejim teorisi tarafından savunulduğu gibi, doğrudan olmadığını iddia etmektedir. Tam aksine bu teorinin, demokratik liderleri dış politikada çatışmadan caydırıcı mekanizmaların aslında liderleri çatışmaya teşvik edici olabileceği ileri sürülmektedir (Hess ve Orphanides, 2001: 778-780). Dolayısıyla liderlerin özellikle demokratik rejimlerdeki dış politika eğilimlerinin daha iyi anlaşılmasının kamuoyu, medya ve elitler arasındaki etkileşime bağlı olduğu savunulmaktadır.

Bu etkileşim süreci ve bunun dış politika için ne ifade ettiğini, ağırlıklı olarak bayrak etrafında toplanma (rally-round-the-flag) ve hedef saptırma (diversionary use of force) tezleri üzerine yapılan araştırmalar ele almaktadır. Bu yaklaşımlar kamuoyunun dış politika kararları karşısındaki tutumu ve bu tutumun karar alıcıların dış politika kararlarına yaptığı etki üzerine odaklanmaktadır. Her iki yaklaşım da Simmel'in geliştirdiği iç grup-dış grup tezine dayanır. Simmel'e (1898) göre, dış kaynaklı bir tehdidin varlığı grup veya toplum içindeki birlik ve beraberliğin tesisini ve ahengin oluşmasını sağlar. Bayrak etrafında toplanma tezi üzerine yapılan çalışmalar bu bağlamda dış tehditler veya çatışmaların iç politik süreçlere yaptığı etkiyi inceler (Lai ve Reiter, 2005).

Bayrak etrafında toplanma olgusunun gerçekleşmesini açıklayan iki farklı argümandan söz edilebilir. Bu argümanlardan birincisi, bayrak etrafından birleşme olgusunun gerçekleşmesini dışardaki çatışmanın vatansever ve milliyetçi duyguları harekete geçirerek vatandaşların, ideolojisi ve parti kimliği fark etmeksizin görüş ayrılıklarını bir kenara bırakıp liderin arkasında durmasına bağlar (Mueller, 1973). Diğeri ise, ulusal çıkarlar söz konusu olsun veya olmasın hükûmetin dış kaynaklı bir tehdidi gerekçe göstererek başlattığı politikaya yönelik eleştirilerin işbirlikçilik ve ihanetle nitelendirilmesi riskini göze alamayan muhalefetin izlenen çatışmacı politikalar karşısında sessiz kalmayı tercih etmesine bağlar (Lai ve Reiter 2005: 256-257).

Buna karşın ne seçmenlerin ne de muhalefetin bu türden politikalara desteğinin şartsız ve süresiz olmadığını belirtmek gerekir. Örneğin savaş kayıpları tezine göre kamuoyunun bir dış müdahaleye desteği savaş alanından gelen kayıp haberleriyle ters orantılıdır (Gartner ve Sagura, 1998: 297). Ancak halkın bir savaşa desteğini belirleyen unsurun kayıplardan ziyade savaşın gidişatı olduğunu ileri süren çalışmalar kayıpların artış göstermesine rağmen vatandaşların başarılı bir şekilde

sürdürülen savaşlara desteğinin devam edeceğini savunur (Gelpi vd., 2005/6: 8).

Bu iki teze karşın Jentleson ve Britton (1998: 396), kamuoyunun dış müdahaleler karşısındaki tutumunu belirleyen temel faktörün bir müdahalenin gidişatı veya kayıp haberlerinden ziyade müdahalenin gerekçesi olduğunu iddia eder. Yapılan müdahalelerin meşru gerekçelerle yapılıp yapılmadığını önemseyen vatandaşlar, defansif amaçlarla yapılan müdahalelere desteğini sürdürmeye devam ederken ofansif amaçlarla yapılan müdahalelere daha temkinli yaklaşmakta ve kötü gidişat karşısında bu türden müdahalelere olan desteğini daha hızlı çekmektedir.

Alternatif yaklaşımlar olmakla birlikte bu tezler kamuoyunun rasyonel veya normatif muhakeme yapma kabiliyetine sahip olduğu anlayışından hareket eder. Ancak yapılan araştırmalar halkın dış politikadaki gelişmeleri pek önemsemediğini, dış politik gelişmeler hakkında oldukça kısıtlı bilgiye sahip olduğunu göstermektedir (Drury vd., 2010: 84). Kamuoyunun dış politika karşısında takındığı tutumun; ideolojik duruşlarının, destekledikleri siyasi partilerin izleği politikaların ve/veya değer ve görüşlerini önemsedikleri elitlerin (kanaat önderleri) beyanlarının bir yansıması olduğunu ileri sürülmektedir. Örneğin Berinsky (2007: 975), halkın dış politikadaki müdahalelere desteğinin elitler arasındaki görüş birliğinden veya görüş ayrılığından kaynaklandığını savunmaktadır. Buna karşın Groeling ve Baum (2008: 1066), belirleyici temel unsurun elitler arasındaki tutum farklılığından ziyade elitlerin yaklaşım farklılığının medya tarafından nasıl lanse edildiğinin olduğunu ileri sürmektedir.

Medyanın dış politikayla ilişkisi genellikle CNN etkisi olarak tanımlanmaktadır (Robinson, 1999: 301). Bu teze göre haber medyası bir olayı sunuş veya çerçeveleme gücünü kullanarak kamuoyunu harekete geçirme kapasitesine ve buna bağlı olarak karar alıcıları etkileme yetisine sahiptir. Bu da medyayı özellikle demokratik ülkelerde dış politika yapım sürecinde önemli bir aktör haline getirmektedir. Medya vatandaşların nasıl düşüneceğini belirleme gücüne sahip olmamakla birlikte hangi konular üzerine düşünceleri gerektiğini belirleme gücüne sahiptir (Cohen, 1963: 13). Ancak medyanın tek başına dış politikayı hareket ettirme kabiliyetine sahip olduğunu ileri sürmek son derece abartılı olacaktır. Aslına bakılırsa endeksleme (indexing) yaklaşımı, medyanın gündem oluşturma ve vatandaşları bir politika için mobilize etme aracı olduğu ve en önemli bilgi kaynakları olan hükümetlerden bağımsız hareket edemeyecekleri görüşündedir (Bennett vd., 2007). Bu bağlamda medyanın kamuoyunu ve buna bağlı olarak dış politika sürecini etkileyebilme olasılığının politik elitlerin tutumuna ve politikanın popülaritesine bağlı olduğu ileri sürülmektedir. Elitler arasında derin görüş ayrılıklarının bulunması

kamuoyunun medyanın sunduğu çerçeveyi ideolojik ve partizan filtrelerin yardımına başvurarak yargılar geliştirmesini sağlar (Baum ve Groeling, 2010).

Dış çatışmanın kamuoyu üzerinde yarattığı varsayılan etkilerden hareketle, hedef saptırma amaçlı dış politika tezi üzerine yapılan çalışmalar, sebep-sonuç ilişkisindeki nedensellik okunun yönünü tersine çevirerek iç politika da yaşanan çatışma veya sorunların dış politika üzerine yaptığı etkilerini ve liderlerin hangi şartlar altında iç politikadan hedef saptırma amacıyla saldırgan bir dış politika eğilimine sahip olduklarını açıklamaya çalışır (Haynes, 2017). Bu yaklaşım, ekonomik sıkıntılar gibi iktidarlarını tehdit eden gelişmeler karşısında bu tehditleri bertaraf etmek veya bunlardan dikkatleri dağıtmak için günah keçisi olarak tanımlanan bir ülkeye karşı saldırgan ve çatışmacı bir dış politika izleme yolunu seçtiklerini savunur.

Hedef saptırma amaçlı saldırgan dış politika üzerine yapılan çalışmalarda temel tartışma hedef saptırmanın hangi rejim türlerine özgü olduğu ve buna bağlı olarak hangi iç koşulların veya sorunların hedef saptırma eğilimini artırdığı üzerine yoğunlaşmaktadır. Hangi ülke ve aktörlerin daha elverişli günah keçisi olduğu araştırmaya değer bulunan sorular arasında gösterilebilir.

Demokratik rejim teorisinin aksine hedef saptırma tezi üzerine yapılan birçok çalışma, demokrasilerin daha barışçıl davranmasına yol açtığı varsayılan kurumsal mekanizmaların demokratik liderleri, dış politikada çatışmadan caydırmak yerine çatışmaya teşvik ettiği iddiasındadır (Gelpi, 1997: 260-261; Hess ve Orphanides, 2001: 779). Seçilme kaygısı ve güçleri üzerindeki yetki sınırlamaları özellikle kötü ekonomik koşullar karşısında etkin politikalar üretemeyen demokratik liderlerin, halkın desteğinde meydana gelen düşüşlerin önüne geçebilmek için dış politikada çatışma yoluna gitmeyi tercih ettiği ileri sürülür.

Bu teze karşın otokratik rejimlerin dış politikada daha çatışmacı bir eğilime sahip olduğunu iddia eden yaklaşımlar, bu türden rejim liderlerinin gücünü sınırlayan mekanizmaların eksikliğine ve iç politik süreçleri kendi lehlerine çevirebilecek müdahalelere olanak tanıyacak kaynaklara erişim kapasitesinin zayıflığına işaret eder (Chiozza ve Goemans, 2003: 448; Miller, 1995). Buna göre bu türden rejim liderleri, iktidarı kaybetme riski ile karşı karşıya kaldıklarında iktidarlarına yönelik oluşan tehditleri bertaraf etmek için dış politikada kumar oynama (gambling for resurrection) riskini göze alırlar (Downs ve Roche, 1994: 377).

Kimlerin hedef saptırma niyetiyle çıkarılan çatışmalarda günah keçisi olma riski taşıdığına gelince, araştırmacılar düşmanlığı geçmişteki gerilim ve çatışmalarla tescillenmiş rakip devletlerin günah keçisi olma olasılığının

daha yüksek olduğu iddiasındadır (Mitchell ve Prins, 2004: 11; DeRouen ve Sprecher, 2005: 121). Bu türden ülkelere karşı güç kullanımının, çatışmada ulusal çıkarların mevzubahis olduğuna dair kamuoyu nezdindeki inandırıcılığını artıracığı ve buna bağlı olarak çatışmayla elde edilmek istenen halk desteğinin daha yüksek olmasına yardımcı olduğu savunulur.

4.2.3. Çıkar Grupları

İç politik süreçlerin dış politikanın gidişatına yaptığı etkiler arasındaki en önemli unsurlardan bir tanesi de çıkar gruplarıdır. Çıkar kesimlerinin tercih ve beklentilerinin devlet politikası içerisinde nasıl yer edindiği şüphesiz o ülkenin rejim yapısıyla oldukça ilgilidir. Ancak yukarıda da değinildiği gibi hiçbir rejim veya iktidar çıkar gruplarının tercihlerini ve etkinliklerini göz ardı edemez. Dolayısıyla, devletlerin dış ekonomi politikaları iç politik ve ekonomik süreçlerden ve çıkar kesimlerinin yapısından bağımsız düşünülemez.

Aslında ulusal çıkarın bir efsane olduğu ve hâkim grupların çıkarlarını perdelemek için kullanılan bir araçtan ibaret olduğu Marksist yaklaşımlar tarafından önceden beri savunulan bir tezdır. Her ne kadar Marksist anlayıştan bağımsız olsa bile Snyder'in *İmparatorlukların Miti* (Myth of Empires) çalışması bu tezi özetler niteliktedir. Snyder (1991)'a göre güçlü devletlerin yayılmacı dış politikaları devlet içindeki güçlü çıkar gruplarının menfaatlerinden bağımsız düşünülemez. Bu türden çıkar grupları şahsi çıkarlarını devletin çıkarıymış gibi lanse ederek, devletleri yayılmacı bir politika izleme konusunda teşvik eder ve devletin üstünlüğünün ancak bu şekilde sürdürülebileceğini rasyonalize ve meşrulaştırma yoluna giderler. Bu bakımdan Snyder, devletlerin çevre (periphery) ülkelere yapmış olduğu müdahalelerin arkasındaki temel nedenlerin anlaşılmasının çıkar gruplarının tercihlerinin neler olduğunun anlaşılmasını gerektirdiğini savunur.

Ancak Marksistler'in ya da Snyder (1991)'in ileri sürdüğü gibi çıkar gruplarının monolith olduğunu veya yekpare hareket ettiğini varsaymak yanıltıcı olabilir. Marksistler gibi liberal yaklaşımlar da tüm tarafların üzerinde mutabık olduğu bir ulusal çıkardan söz edilemeyeceği görüşündedir. Buna karşın liberaller, dış politikanın çıkar grupları boyutunu, farklı çıkarlara sahip kesimlerin sahip oldukları güç nispetinde dış politika yapımına etkide bulunmaya çalıştığı çok aktörlü bir etkileşim süreci olarak tanımlar (Dahl, 1970).

5. Kültür, Duygular ve Kolektif Kimlik

Son olarak dış politika analizinin kültürel ve duygusal boyutuna değinmek gerekecektir. Dış politika analizine bu perspektiften yaklaşan çalışmalar ortak değerler, kimlik, gelenek, algı ve tutumların dış politika üzerine yaptığı etkiyi incelerler (Hudson, 2014: 117-125). Kültürel çalışmalar, özellikle inşacı yaklaşımlarla örtüşecek şekilde devletlerarası ilişkilerde çıkarların tek başına bir anlam ifade etmediği, bu çıkarlara anlam veren kimlik, değer ve normların dikkate alınması gerektiği anlayışından hareket eder. Bu anlayışla yapılan çalışmalar, devletlerin ulusal kimliklerini nasıl tanımladıkları ve bu tanımlamaların davranış ve tercihler üzerinde yaptığı etkinin yanı sıra dış dünyanın nasıl algılandığı, bunlara yüklenen anlamlar ve bu anlamların davranışları nasıl koşullandırdığı üzerinde durur.

Kültürel perspektiften bakıldığında ülkelerin kültür dinamikleri, dış politikanın ideolojik alt yapısını ve buna bağlı olarak temel amaçlarını ve misyonunu belirlediği gibi karar alıcıların algılarını ve değerlendirmelerini koşullandırır. Devletleri meydana getiren bireylerin kolektif olarak kendilerini tanımladıklarını düşündükleri değerler, neyin mümkün olup olmadığından ziyade neyin uygun olup olmadığını ve buna bağlı benimsenen politika ve stratejilerin parametreler ve sınırlarına etkide bulunur.

5.1. Role ve İmaj Teorisi

Kolektif bilinç perspektifinden bakıldığında ön plana çıkan yaklaşımlardan bir tanesi rol teorisidir. Bu yaklaşım, aktörlerin kendilerine uygun gördüğü rollerin, bunların gerekliliklerinin ve yarattığı beklentilerin farklı durum ve şartlar altında aktörlerin sergilediği davranış ve yönelimlere yaptığı etkinin izini sürer. Holsti (1970: 260-270) tarafından disipline kazandırılan rol teorisine göre devletler kendilerine uygun gördükleri rollere göre hareket ederler. Bu roller aynı bir senaryo metnindeki gibi aktörlerin kendilerinden beklenen tutum ve davranışları sergilemelerini sağlar (Thies, 2010: 6344). Aktörler birden fazla role sahip olabildiği gibi kendilerine ne türden roller yakıştırdıkları ve hangi rollerin diğerlerine baskın geleceği, zaman ve mekâna göre değişkenlik gösterebilir. Örneğin, Thies (2017: 671-677)'in Venezuela üzerine yaptığı çalışma Hugo Chavez'den önceki liderlerin ülkelerine yakıştırdıkları roller ile Chavez'in Venezuela'ya yüklediği roller arasında büyük farklılıklar olduğu göstermektedir.

Rol yakıştırması liderlerin tercih ve seçimine dayalı bir kurgu olmakla birlikte bu yakıştırmalar toplumdaki hâkim algı ve anlayıştan bağımsız değildir. Liderlerin ülkeleri adına ön plana çıkardığı rollerin büyük ölçüde toplumun devletten dış politikada izleme beklentisi içinde olduğu gaye ve değerleri yansıtır. Örneğin Doeser (2017: 743) ülkelerin stratejik kültürleri

olduğunu ve bunların özellikle iç politik dinamiklere bağlı olarak karar alıcıların hesaplarına etkide bulunduğunu ileri sürer ve Finlandiya'nın Batı ittifakının 2011'deki Libya müdahalesinin dışında kalma tercihini karar alıcıların müdahalenin ülkenin geleneksel dış politikasıyla uyuşmamasına ve müdahaleye katılımın Fin halkında yaratacağı tepkiye bağlar.

Rol teorisi ağırlıklı olarak devletlerin kendilerini nasıl gördükleri ile ilgilenirken, imaj teorisi devletlerin ve vatandaşlarının diğer devletleri, liderleri ve vatandaşları nasıl algılayıp tanımladığına ve bunun dış politika yönelimleri üzerine yaptığı farklılaşmaya odaklanır.

Aktörlerin karşılıklı geliştirdikleri imajlar, birbirleri için geliştirdikleri şema veya kısa yollar olarak düşünülebilir (Hermann vd., 1997: 406-413). Aktörlerin birbirlerinin göreceli güçleri hakkındaki hesaplamaları, bu gücün bir avantaj veya tehdit olarak mı algılanmasına ve birbirlerinin kültürleri hakkındaki yargılarının imaj ve şemaların oluşturulmasına zemin hazırladığı ileri sürülür. Bu bağlamda uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirlerini tanımlamak için kullandıkları, yayılmacı, hegemon, emperyalist ve rakip devlet imajı olmak üzere dört temel imajın varlığından söz edilebilir (Pardesi, 2017).

Bir kez oluşturulduktan sonra karşı tarafın tüm davranış ve tutumları rasyonel değerlendirmeler ve derinlemesine analizlere tabi tutulmadan, bu imaj ve kalıpların süzgecinden geçirilerek yorumlanır ve geliştirilen tepkiler bu kalıplara göre şekil alır. Birçok durumda, yükleme teorisinde olduğu gibi tüm olumlu nitelermelere sahip çıkılarken tüm olumsuz nitelermeler karşı olana yüklenir (Mercer, 2005).

5.2. Dış Politikanın Duygusal Boyutu

Dış dünyanın inanç ve değerlere, tercih ve davranışlara yaptığı etki bu dünyanın bireylerde yarattığı duygulardan bağımsız düşünülemez (Mercer 2014). Duygusal dinamikler ve insanların deneyimlerinin hissedilen boyutları, insanların düşünsel süreçlerine, inanç ve tercihlerine ve eylemlerine yön verir. Duyguların uluslararası ilişkiler ve dış politikada yeri olmadığı sıkça dile getirilen bir varsayım olmakla birlikte son yıllarda bu yargıyı kıracak ciddi çalışmalar yapılmaktadır.

Şüphesiz devletlerin duygularından bahsetmek anlamsız olacaktır. Toplumsal duyguyu mümkün kılan aidiyet hissi ve toplumsal kimliktir. Kolektif kimlik ve buna temel oluşturan değerlerin, kanaatlerin ve inançların duygusal bir alt yapısı vardır. Aidiyet hissi bireylerin kendilerini duygusal düzeyde bir grupla özdeşleştirmesini sağlar. Mercer (2014: 522)'in ifade ettiği gibi 'ne hissediyorsak oyuz'. Dolayısıyla insanların kendilerini bir ülkeye ait hissetmesi duygusal bir deneyim gerektirir. Diğer

tarafından insanların kendilerini belli kimliklerle tanımlaması duygusal deneyimlerini şekillendirir. Sosyalleşme ve aynı grubun parçası olma hissi ortak duyguların gelişmesini sağlar ve olaylara ne türden duygusal reaksiyonlar verileceğini etkiler. Örneğin Hermann (2017: 62) insanların dış politika karşısındaki tepki ve tutumlarını belirleyen temel faktörün bilgidan ziyade devletleriyle kurdukları duygusal bağ olduğunu ileri sürer.

Duygular insanları birbirine bağlayan olgular oldukları gibi onları harekete geçirirler. Yukarıda grup içi-grup dışı tezinin ön gördüğü gibi gruba yapılan herhangi bir eylem grupta ortak reaksiyon uyandırır. Bir terörist saldırısının toplumda yarattığı korku, panik, öfke ve infial ortak bir deneyimledir ve devletlerin geliştirdiği politikalar ve benimsedikleri stratejiler ve kullandıkları araçlar bu deneyimlerin yarattığı duyguları yansıtır (Hall ve Ross, 2015: 849).

6. Sonuç

Sonuç olarak dış politika analizi ne ikili ilişkilere indirgenebilecek ne de yapısalcı yaklaşımlara hapsedilebilecek bir çalışma alanıdır. Dış politikayı aktör merkezli süreçlerin anlaşılması için birçok disiplinden faydalanılan ve amacın orta düzeyde genellenebilir açıklamaların geliştirilmesinin amaçlandığı bir disiplin olarak tanımlamak doğru olacaktır (Hudson 2014). Devleti uluslararası ilişkilerde temel aktör olarak kabul eden ve çıkarlarını maksimize edecek şekilde rasyonel davrandığını varsayan yaklaşımlar bağlamında düşünüldüğünde ise dış politika analizi öncelikle devletin herkes tarafından benimsenen objektif çıkarları olduğunu sorgular. Ulusal çıkar olarak öne sürülen amaçların nasıl belirlendiğini, neleri ve kimlerin tercihlerini yansıttığını anlamaya çalışır. Dış politika analizi bireyi açıklamalarının merkezine oturarak, farklı yönden gelen teşviklerin etkisi altındaki karar alıcıların rasyonel seçim kuramının veya realizmin (özellikle de yapısalcı realizmin) öngördüğü gibi devleti ve sadece devletin çıkarlarını maksimize etme motivasyonu ile hareket ettiği anlayışını en yumuşak ifade ile sorgular. Süreç bazlı düşünüldüğünde, eğer dış politika çıktıları bürokratik politika modelinin ön gördüğü gibi kurumsal çıkarlarını ön planda tutan birden fazla bürokratik yapının müdahalesinin bir sonucu ise veya organizasyonel işlem modelinin on gördüğü gibi mekanik bir süreçte veya küçük grup psikolojisinin dinamiklerine maruz kalıyorsa dış politika çıktılarının fayda maliyet hesaplamasının bir sonucu olduğu bir yanılgı olacaktır. Bunun yanı sıra, liderlerin dış politika tepkileri iç politik süreç ve kaygılardan etkileniyorsa, dış politikada verilen kararların devletin çıkarlarını maksimize edecek şekilde belirlendiğinden söz etmek aynı şekilde güç olacaktır.

Kaynaklar

- Allison, G. T. ve Zelikow, P. (1999), *Essence of Decision: Explaining the Cuban Missile Crisis*, New York: Longman. Barber, J. D. (1985) *The Presidential Character: Predicting Performance in the White House*, Englewood Cliffs, NJ: Prentice Hall.
- Baum, M. A. ve Groeling, T. (2010), *War Stories: How Strategic Journalists, Citizens, and Politicians Shape the News about War*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bennett, W. L., Lawrence, R. ve Livingston, S. (2007), *When the Press Fails: Political Power and the News Media from Iraq to Katrina*, Chicago: University of Chicago Press.
- Berinsky, A. (2007), Assuming the Costs of war: Events, Elites, and American Public Support for Military Conflict, *Journal of Politics*, 69 (4), s. 975–997.
- Bueno de Mesquita, B, Smith, A. Siverson, R. M. ve Morrow, J. D. (2003), *The Logic of Political Survival*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Bueno de Mesquita, B. (2018), Foreign Policy Analysis and Rational Choice Models, *Oxford Research Encyclopedia of International Relations*, <http://internationalstudies.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore9780190846626-e-395> (Erişim Tarihi: 15.11.2018).
- Bueno de Mesquita, B., Morrow, J. D. ve Zorick, Ethan R. (1997), Capabilities, Perception, and Escalation, *American Political Science Review* 91 (1), s. 15-27.
- Bueno de Mesquita, B., Siverson, R. M. ve Woller, G. (1992) War and the Fate of Regimes: A Comparative Analysis, *American Political Science Review*, 86 (3), s. 638-646.
- Carlsnaes, W. (2013), Foreign Policy, (Eds.: W. Carlsnaes, T. Risse, and B. A. Simmons), *Handbook of International Relations*, s. 298-325, London: Sage.
- Chafetz, G., Abramson, H. ve Grillot, S. (1996), Role Theory and Foreign Policy: Belarussian and Ukrainian Compliance with the Nuclear Nonproliferation Regime, *Political Psychology* 17(4), s. 727-757.
- Chiozza, G. ve H.E. Goemans (2003), Peace Through Insecurity: Tenure and International Conflict, *Journal of Conflict Resolution* 47 (4), s. 443-467.

- Cohen, B. C. (1963), *The Press and Foreign Policy*, New Jersey: Princeton University Press.
- Dahl, R. (1971), *Polyarchy: Participation and Opposition*, New Haven, CT: Yale University Press.
- DeRouen Jr., K. ve Sprecher, C. (2005), The Domestic Determinants of Foreign Policy Behavior in the Middle Eastern Enduring Rivals, 1948-1998, *Foreign Policy Analysis*, 1 (1), s. 121-141.
- Dixon, W.J. (1994), Democracy and the Peaceful Settlement of International Conflict, *American Political Science Review*, 88 (1), s. 14-32.
- Doeser, F. (2017), Strategic Culture, Domestic Politics, and Foreign Policy: Finland's Decision to Refrain from Operation Unified Protector, *Foreign Policy Analysis*, 13 (3), s.741-759.
- Dolan, T. M. (2016), Emotion and Strategic Learning in War, *Foreign Policy Analysis*, 12, s. 571-590.
- Downs, G. W. ve Rocke, D. M. (1994), Conflict, Agency, and Gambling for Resurrection: The Principal-Agent Problem Goes to War, *American Journal of Political Science*, 38 (2), s. 362-380.
- Doyle, M.W. (1986), Liberalism and World Politics, *American Political Science Review*, 80 (4), s. 1151-69.
- Drury, A C., Overby, M.L, Ang, A. ve Li, Y. (2010), 'Pretty Prudent' or Rhetorically Responsive? The American Public's Support for Military Action, *Political Research Quarterly*, 63 (1), s. 83-96.
- Fearon, J. D. (1995), Rationalist Explanations for War, *International Organization* 49(3), s. 379-414.
- Gartner, S. S. ve Segura, G. M., (1998) War, Casualties and Public Opinion, *The Journal of Conflict Resolution*, 42 (3), s. 278-30.
- Gelpi, C., (1997), Democratic Diversions: Governmental Structure and the Externalization of Domestic Conflict, *The Journal of Conflict Resolution*, 41(2), s. 255-282.
- Gelpi, C., Feaver, P. ve Reifler, J. (2005/6), Success Matters: Casualty Sensitivity and the War in Iraq, *International Security*, 30 (3), s. 7-46.
- Gilbert, R. E., (2003), *The Tormented President: Calvin Coolidge, Death, and Clinical Depression*, New York: Praeger.

- Groeling, T. ve Baum, M. A. (2008), Crossing the Water's Edge: Elite Rhetoric, Media Coverage, and The Rally-Round-The-Flag Phenomena, *Journal of Politics*, 70 (4), s. 1065-1085.
- Hagan, J.D., (2018). Regime Type, Foreign Policy, and International Relations, *Oxford Research Encyclopedia of International Studies*, <http://oxfordre.com/internationalstudies/abstract/10.1093/acrefore/9780190846626.001.0001/acrefore-9780190846626-e-415?rskey=c9vWrT&result=2>, (Erişim Tarihi: 05.11.2011).
- Hall, T. H. ve Ross, A. A. (2015), Affective Politics After 9/11, *International Organization*, 69 (4), s. 847-879.
- Haynes, K. (2017), Diversionary Conflict: Demonizing Enemies or Demonstrating Competence? *Conflict Management and Peace Science*, 34 (4), s. 337-358.
- Hermann, K. R. (2017), How Attachments to the Nation Shape Beliefs about the World: A Theory of Motivated Reasoning, *International Organization*, 71 (Supplement), s. S61-S84.
- Hermann, R. K., Voss, J. F., Schooler, T. Y.E. ve Ciarrochi, J. (1997), Images and International Relations: An Experimental Test of Cognitive Schemata, *International Studies Quarterly*, 41, s. 403-433.
- Hess, G. D. ve Orphanides, A. (2001), War and Democracy, *Journal of Political Economy*, 109 (4), s. 776-810.
- Holsti, K. J. (1970), National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy, *International Studies Quarterly*, 14, s. 233-309.
- Hudson, V. M. (2014), *Foreign Policy Analysis: Classic and Contemporary Theory*. Lanham, MD: Rowman ve Littlefield.
- Janis, I. L. (1982), *Groupthink: Psychological Studies of Policy Decisions and Fiascoes*, Boston: Houghton Mifflin.
- Jentleson, B. W. ve Britton, R. L. (1998), Still Pretty Prudent: Post-Cold War American Public Opinion on the Use of Military Force, *Journal of Conflict Resolution*, 42(4), s. 395-417.
- Jervis, R. (1976), *Perception and Misperception in International Politics*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Johnson, D. D. P. (2004), *Overconfidence and War: The Havoc and Glory of Positive Illusions*, Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.

- Juliusson, Á. (2006), Optimism as Modifier of Escalation of Commitment, *Scandinavian Journal of Psychology*, 47, s. 345–348.
- Kahneman, D. ve Tversky, A. (1979), Prospect Theory: An Analysis of Decisions under Risk, *Econometrica*, 47, s. 263-291.
- Khong, Y. F. (1992), *Analogies at War: Korea, Munich, Dien Bien Phu, and the Vietnam Decisions of 1965*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Kisangani, E. F. ve Pickering, J. (2007), Diverting with Benevolent Military Force: Reducing Risks and Rising above Strategic Behavior, *International Studies Quarterly*, 51, s. 277-299.
- Levy, J. (2013), Psychology and Foreign Policy Decision-Making, (Eds.: L. Huddy, D. O. Sears ve J. Levy), *The Oxford Handbook of Political Psychology*, Oxford: Oxford University Press.
- Libby, R. ve Rennekamp, K. (2012), Self-Serving Attribution Bias, Overconfidence, and the Issuance of Management Forecasts, *Journal of Accounting Research* 50 (1), s. 197-231.
- Lord, C. G., Ross, L. ve Lepper, M. R. (1979), Biased Assimilation and Attitude Polarization: The Effects of Prior Theories on Subsequently Considered Evidence, *Journal of Personality and Social Psychology*, 37 (11), s. 2098-2109
- Malici, A. (2017), Foreign Policy Belief Systems and Operational Code Analysis, *Oxford Research Encyclopedia of International Relations*, <http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-459>, (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- McDermott, R. (1998), *Risk-Taking in International Politics: Prospect Theory in American Foreign Policy*, Ann Arbor: University of Michigan Press.
- McDermott, R. (2004), *Political Psychology in International Relations*. Ann Arbor: University of Michigan Press,
- Mercer, J. (2005), Rationality and Psychology in International Relations, *International Organization*, 59 (1), s. 77-106.
- Mercer, J. (2013), Emotion and Strategy in the Korean War, *International Organization*, 67(2), s. 221-252.
- Mercer, J. (2014), Feeling Like a State: Social Emotion and Identity, *International Theory*, 6(3), s. 515-535.

- Mintz, A. (2004), How Do Leaders Make Decisions? A Poliheuristic Perspective, *Journal of Conflict Resolution*, 48, s. 3-13.
- Mintz, A. ve DeRouen, K., Jr. (2010), *Understanding Foreign Policy Decision Making*, Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.
- Mintz, A. ve Wayne, C. (2016), The Polythink Syndrome and Elite Group Decision-Making, *Advances in Political Psychology*, 37 (1), s. 3-23.
- Mitchell, S. McLaughlin ve Prins, B. C. (2004), Rivalry and Diversionary Uses of Force, *Journal of Conflict Resolution*, 48 (6), s. 937-961.
- Morgan, T.C., and Campbell, S.H. (1991), Domestic Structure, Decisional Constraints, and War: So Why Kant Democracies Fight? *Journal of Conflict Resolution*, 35 (2), s. 187-211.
- Mueller, J. (1973), *War, Presidents, and Public Opinion*, New York: Wiley
- Nisbett, R. E. ve Borgida, E. (1975), Attribution and the Psychology of Prediction, *Journal of Personality and Social Psychology* 32 (5), s. 932-943.
- Pardesi, M. (2017), Image Theory and the initiation of Strategic Rivalries, *Oxford Research Encyclopedia of Politics*, <http://politics.oxfordre.com/view/10.1093/acrefore/9780190228637.001.0001/acrefore-9780190228637-e-318>, (Erişim Tarihi: 17.11.2018).
- Powell, R. (2004), Bargaining and Learning While Fighting, *American Journal of Political Science*, 48(2), s. 344-61.
- Putnam, D. R. (1988), Diplomacy and Domestic Politics: The Logic of Two-Level Games, *International Organization*, 42 (3), s. 427-460.
- Robinson, P. (1999), The CNN Effect: Can the News Media Drive Foreign Policy? *Political Communication*, 25, s. 301-309.
- Russett, B. (1993), *Grasping the Democratic Peace: Principles for a Post-Cold War World*, Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Saunders, E. N. (2017), No Substitute for Experience: Presidents, Advisers, and Information in Group Decision-Making, *International Organization*, 71: (Supplement), s. S219-S247.
- Schoemaker, P. J. H. (1982), The Expected Utility Model: Its Variants, Purposes, Evidence and Limitations, *Journal of Economic Literature* 20 (June), s. 529-563.
- Shirkey, Z. (2016), Uncertainty and War Duration, *International Studies Review*, 18, s. 244-267.

- Simmell, G. (1898), The Persistence of Social Groups, *American Journal of Sociology*, 4, s. 829-36.
- Slantchev, B. L. (2003), The Principle of Convergence in War Time Negotiations, *American Political Science Review*, 97 (4), s. 621-634.
- Smith, A. ve Stam, A. C. (2004), Bargaining and the Nature of War, *Journal of Conflict Resolution*, 48 (6), s. 783-813.
- Snyder, J. (1991), *Myths of Empire: Domestic Politics and International Ambition*, Ithaca: Cornell University Press.
- Tetlock, P. E. (1999), Theory-Driven Reasoning about Plausible Pasts and Probable Futures in World Politics: Are We Prisoners of Our Preconceptions?" *American Journal of Political Science*, 43(2), s. 335-366
- Thies, C. (2010), Role Theory and Foreign Policy, (Ed.: R. Denmark), *The International Studies Encyclopedia*, s. 6335–6356, Chichester, U.K.: Wiley-Blackwell.
- Thies, C. G. (2017), Role Theory and Foreign Policy Analysis in Latin America, *Foreign Policy Analysis*, 13, s. 662-681.
- Tversky, A. (1975), A Critique of Expected Utility Theory: Descriptive and Normative Considerations, *Springer*, 9 (2), s. 163-173.
- Vertzberger, Y. (1984), Bureaucratic-Organizational Politics and Information Processing in a Developing State, *International Studies Quarterly*, 28, s. 69-95.
- Vertzberger, Y. Y. I. (1986), Foreign Policy Decisionmakers as Practical-Intuitive Historians: Applied History and Its Shortcomings, *International Studies Quarterly*, 30(2), s. 223–247.
- Vertzberger, Y. Y. I. (2008), Misperception in International Politics: A Typological Framework for Analysis, *International Relations*, 9 (3), s. 207-234.
- Vertzberger, Y. Y.I. (1990), *The World in Their Minds: Information Processing, Cognition, and Perception in Foreign Policy Decision Making*, Stanford: Stanford University Press.
- von Neumann, J. ve Morgenstern, O. (1944), *Theory of Games and Economic Behavior*, Princeton: Princeton University Press.
- Waltz, K. (1959), *Man, the State, and War*, New York: Columbia University Press.
- Wendt, A. E. (1987), The Agent-Structure Problem in International Relations Theory, *International Organization* 41(3), s. 335-70.

